

Циганските махали в Шумен от началото на XIX век до наши дни

(втора публикация)

Димитринка Демирова, Институт за етнология и фолклористика с
Етнографски музей, БАН

Dimitrinka Demirova, Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, BAS

Gipsies' Hamlets in Shumen Since the Beginning of the 19th Century till Our Days

Annotation: *The first historical references for Gipsies and their hamlets in Shumen(also Shumla, Shumna) were found in the short story of Barbié du Bocage, back at the beginning of the 19th century. In 1810 Gipsies not only live in Shumen but they have settled. Listing the 27 hamlets in Shumen Barbié du Bocage makes a specific reference to the Gipsy colony- Chingjane mahalesi, located in the north-west part of the city and next to „Chiftoluka”(The Jewish neighbourhood). The Gipsies have had an active membership in this craftsman trade. They have become Muslims. The Gipsies have been taxed with the Kaptian Vergisi (value added tax). The activities Gipsies have been mainly involved to earn a living were tinsmith's trade, basket-making, horse-selling, begging, sorcery, thefts. Mostly they have been noted as musicians(Sazande), military staff or as „self- employed” persons.*

In the statistical data for population census of Bulgaria from 1st January 1888, 60 people in the town of Shumen have been specified as persons whose mother tongue was Romany.

There are two Gipsy hamlets in Shumen to date. One of them „Bjalata prust”(„Mlada Gvardija”), where representatives of „Horahane Roma”(turkish Gipsies, Muslims) and a little bit of DasikaneRoma (bulgarian Gipsies, Christians) live and a second one called „Vitosha”(„Bojan Bulgaranov”), where the so called Charale or Kjuldzhi (master chefs) live.

Since the end of the Second World War till the present day the life of Gipsies in Shumen undergoes various policies of the ruling BCP(Bulgaria Communist Party). So according to both internal and external factors periods of full recognition of the national and cultural identity of Gipsies alternate with periods of their complete denial and belonging to the so called socialist nation.

From both Gipsy hamlets there have been some people to stand out- the so called „pioneer” activists of the Gipsy movement in Shumen. Thanks to them a Cultural Education Roma Organization has been established two times in the same city- in 1946 and 1966. During the Seventies and the Eighties of the 20th century they have also developed contacts with the International Roma Union. Two times some ensembles have been also established in order to promote and popularize the Gipsy music and culture.

Despite repressions of Gipsy activists they have used their influence over the Gipsy population in the town of Shumen and have interceded with the authority to obtain financial resources for improving the lives of people who have lived in the hamlets at that time. This led to the providing of water and sanitation infrastructure in „Bjalata prust”; a permanently updated record system of the unemployed has been made and they have been provided with work places. New housing has been built in „Vitosha” and the whole infrastructure of this neighbourhood has been also improved.

After 1989, in spite of all strategies and programmes for working with the Gipsy population the life of the people living in those hamlets has not changed a lot. Today the number of

Gipsies in Shumen have decreased because many of them could not stand the social and political crisis after 1989 and have left Bulgaria.

Още от времето на османското робство етническата структура на Шумен е доста разнообразна. Тук живеят заедно представители на няколко етноса – българи, турци, цигани, арменци, евреи. Предмет на настоящата статия е исторически преглед на териториално-селищното устройство, социално-икономическото и културно развитие на циганските махали в град Шумен от Възраждането (XIX в.) до наши дни. Статията има за цел да покаже, че циганските махали в града са доста устойчиво явление. Те са се оформили още с появата на циганите в града и са се запазили и до днес. По-голямата част от циганското население на Шумен още със заселването си в града живее уседнал живот, упражнява традиционни занаяти, които са част от общия икономически облик на града. Другата цел е да се покаже, че животът на циганите в Шумен след Освобождението винаги е бил зависим от политиките на българската държава спрямо циганското население в цялата страна. Така, в зависимост от тези политики и отношението на управляващите към циганите е различно. Има периоди на признаване на етническата и културната им идентичност, и периоди на пълното им отричане и стремеж към асимилация.

За постигане на тези цели е използван богат документален материал от фондовете на Централен държавен архив (ЦДА), Архива на МВР и Държавен архив – Шумен. За разкриване живота на циганите в Шумен по време на османското владичество много ценни се оказаха разказите на чужди пътешественици, минавали през българските земи през XIX в. и изследванията на шуменски краеведи. А за периода след Втората световна война до наши дни помогнаха разказите на самите жители на циганските махали в Шумен.

Циганските махали в Шумен през XIX век

Една от основните етнокултурни характеристики на дадена общност е нейният начин на живот. Още при пристигането си на Балканския полуостров и в Европа, по отношение на начина си на живот циганите се разграничават на две големи групи – „уседнали” и „чергари”. При уседналите цигани в България процесът на отсядане е започнал по различно време и по различен начин в селата и в градовете. Най-голям брой цигани пристигат на Балканите заедно с османското нашествие (XIV-XVв.), като служещи в помощните военни части или занаятчии, обслужващи армията. Съхранените

османски регистри подробно описват циганите по възраст, занятие, семейно положение и ги групират в данъчни единици, наречени джемаати, разделени на махали. Махалите са поселищни части, обособени по етнически признак, със свои отговорници, наричани кетхуда (кехая). Така империята използва принципа на груповата отговорност, характерен за отношението към покорените народи (Марушиакова, Попов 2007: 114).

Първите налични сведения за цигани и техните махали в Шумен са съвсем нищожни. За първи път за цигани в Шумен споменава Барбие дьо Бокаж в началото на XIX в. Роден е в Париж през 1793 г. Географ при Министерство на външните работи на Франция, професор в Сорбоната, член на Географското дружество (Цветкова 1981: 114-129). Източниците на Б. дьо Бокаж за описанието на Шумен са няколко. Първият е Васиф ефенди, който в 1774 г. е работил върху летописите на Османската империя. Част от неговия разказ е преведен на френски от Косендъо Пърсивал. Вторият, е чиновник при великия везир Кьор Юсуф. Той е разказал подробно за обсадата на Шумла от русите в 1810 г. Третият източник, представлява умален план на чертеж, изготвен по заповед на великия везир Кьор Юсуф паша в 1810 г. (илюстрация № 1). Този план е достигнал до Барбие дьо Бокаж чрез доктор Залони, тогава лекар на великия везир. Към тях, авторът е прибавил и други данни, извлечени от съобщения на географи и пътешественици: Бошкович, Гугомос, Васиф ефенди, Кералио и д-р Уолш (Божкожич 1975: 42-52). От Б. дьо Бокаж научаваме, че през 1385г. Шумла пада под властта на мюсюлманите. Властта е предадена на Али паша, или Кара Али, син на Хайредин паша и везир на султан Мурад Първи. След като описва военно-географското разположение на града, авторът прави изключително ценно в историческо отношение описание на икономическото развитие, на етническия и религиозен облик на Шумен (Шумла, Шумна). Шумла или Шумна (употребява и едното, и другото име), е важна крепост на Османската империя в подножието на планината Хемус. Градът е описан и от Р. Божкович, хърватски учен и хуманист, посетил Цариград през 1761 г. с научни интереси, а през 1762 г. придружавал английския посланик Портър: „Шумла е главен град на едноименната каза, административно подведомствен на санджака Силистри. Разделя се на Горен и Долен град. „Горният” обхваща западната по-висока част, която се обитава от турци, арменци, евреи, цигани. „Долният” град заема източните по-ниски квартали, предимно населени с българи и отчасти турци.” (Джумалиев 1971: 42-48). В града работят много и различни работилници – предачници, работилници за коприна,

дъбилни, леярни за мед, които през 1762 г. били под ръководството на един грък. Произвеждали се турски дрехи от сукно, кинкалерия, грънчарски изделия и вино. Медникарите и тенекеджиите, които се смятат за най-изкусните в цяла Турция, са достигнали голямо съвършенство в изкуството си. Калайджийството и тенекеджиството са помощни занаяти на бакърджийството. По косвен път може да се твърди, че циганите в Шумен активно са членували в съществуващия в града Калайджийски еснаф, тъй като в описанията на чужди пътешественици се споменава, че през XIX в. в Шумен е имало общо 18-20 български и цигански калайджийски дюкяна (Джумалиев 1960: 91). Изброявайки занаятите, развити в Шумен, Г. Джумалиев споменава железарството като стар занаят, упражняван от българи, турци и цигани. Професиите в този бранш са: ковачи, подковачи, налбанти, брадвари (балтаджи), ножари, леяри. Две названия на майсторите ковачи от Североизточна България – Кюлджи и Чарале потвърждават разказа на Г. Джумалиев. Названията са изведени от пепелта, в която се работи („кюл” на турски и „чхар” на Романес) (Марушиакова, Попов 2007: 311-312).

Б. дьо Бокаж твърди, че през 1810 г. Шумла бележи голям ръст в броя на населението си в сравнение с 1385 г. (началото на османското владичество). Годината е неточна. Шумен пада под властта на османците през 1388 г. Причина за увеличаването на населението е развитието на занаятите и общият икономически възход на града, а както казва авторът, и заради „благоприятното разположение на града, здравия въздух, който се диша, и качеството на водите”. През 1385 г. Шумла е бил само едно село от 700-800 къщи. В 1810 г. населението е около 30 000 жители, разпределени в 4 000 къщи, от които 750 са български, 46 – от арменци, 38 – от евреи и останалите – от гърци и турци. Точно тук за първи път се споменава присъствието на циганско население в града: „...също както [в] целия Изток и дори в много европейски държави т. нар. „чингянет” цигани скитници, които обикалят мюсюлманските провинции и за които едни считат, че са по произход от бреговете на Инд, а други смятат, че са дошли от вътрешността на Етиопия. Броят им е толкова малък, че те се смесват с другите жители. При все това са им отредили, както в другите градове, място за строеж, което образува отделен квартал.” (Цветкова 1981: 119). Последното изречение ни доказва, че през 1810 г. в Шумен не само, че живеят цигани, но и че те са уседнали, предоставено им е място за строеж и живеят в отделен квартал.

Всяка подчинена народност, позната под името „рая“, живее в отделни обособени места или квартали, в които се намират нейните храмове и черкви. Според Б. дьо Бокаж броят на кварталите в Шумла, прорязани от много мръсни и тесни улици, често криволичещи, е общо 27 и повечето от тях са взели името на някоя джамия, разположена в тях. ЧИНГЯНЕ МАХАЛЕСИ (кварталът на циганите) се намира в северозападната част на града (най-високата), западно от площада при Рейс джамиси и заема стръмните поли на Чифутлука (Еврейския квартал). Данните за кварталите и улиците са идентифицирани от Георги Джумалиев (Джумалиев 1971: 42-48).

Мюсюлмани или християни са били първите цигани в Шумен? Според дьо Бокаж от 37-те религиозни сгради (джамии) в Шумла се открояват 7. Той не споменава за джамия, която е била циганска. Най-близката такава е Рейз джамия, на площада между Арменския (Ермени махалеси) и Циганския квартал. Построена е от камък през 1774 г. от рейс ефенди Абду Резак. Друг източник, който косвено ни дава отговор на този въпрос е С. Сейже (1829 г.). Сейже е френски пътешественик, пътувал заедно с френския художник Дезарно. Двамата се движат заедно с руската войска от Петербург по време на Руско-турската война от 1828-29 г. Описва Одрин (Адрианопол). Освен че прави едно уникално описание на циганка, която е била водач на войската през българските земи, доставяла храна на казаците, той ни дава ценни данни за циганите по българските земи през XIX в., по-точно за тяхната религия: „Тази стара вещица, клекнала до огъня, чиято червена светлина хвърляше неясна светлина върху повехналите ѝ жълтеникави черти, представляваше картина, достойна за чудните цветове на Уолтър Скот. Покрита с нещо като чалма, тя носеше мъжки обувки, вързани с дебела кръстосана сиджимка, шалварите ѝ в синьо прикриваха горе-долу крехките ѝ крака. Върху жилетка с неопределен цвят тя бе наметнала вместо палто стар конски чул – червен и продупчен, като допълняше така тази най-странна и най-отвратителна натруфеност. Това противно лице обаче не изглеждаше съвсем лишено от женска суета. И въпреки че видимо никаква вода освен небесният дъжд не бе изчиствала от дълго време кирливия слой по костеливите ѝ пръсти, тя носеше два големи сребърни пръстена, а дългият ѝ сбръчкан врат бе украсен с два реда черни мъниста, размесени с турски парички. Срещат се множество цигани не само скитащи из планините, но дори уседнали в градовете на Румелия. При все това, че не се бяха отказали от странните идолопоклонски церемонии, свойствени на народността им, те външно следваха

предписанията на мюсюлманството. Затова те не само са търпени, но дори покровителствани от турците в споровете им с християните. При все това ми се видя, че тази раса води мизерно съществуване, което се дължи очевидно на отвращението им от труда и на скитническия им нрав. В градовете те упражняват някои занаяти и търгуват по малко на дребно.” (Цветкова 1981: 185). Това твърдение може да ни послужи като аналог и за религията на циганите в Шумен, т.е., че те стават мюсюлмани, за да бъдат приети добре от турците. В плана на Шумла от 1810 г. са отбелязани и квартални гробища на всяка от народностите в града. Циганските гробища се намират по източния скат на Чуфтлукбаир (Пенков 1963: 75-90).

Съществен принос за разкриване историята и начина на живот на циганите в Шумен през XIX в., както и съжителството им с другите етноси в града, има шуменският краевед, служител на Шуменския исторически музей Минко Пенков. Той споменава, че цигани живеят в Шумен вероятно от XVII в. До Освобождението наброяват 50-60 души. По картата на Б. дьо Бокаж и картата на Г. Джумалиев, в които е посочено мястото на Ченгене махалеси, уточнява, че това е днешната циганска махала Витоша, намираща се над Арменската махала. Уточнява религията и езика на циганите. Те са мюсюлмани, говорят цигански и турски език. Изпълняват турски и мюсюлмански обреди (Пенков 1972; Пенков 1956).

По време на османското владичество представителите на всеки етнос сами уреждат религиозните, училищните и гражданските си дела. Махленските работи се извършват от един избран от населението старейшина – махалебашия, чието главно задължение е да събира разхвърляните данъци („кефили” – гарант за събиране на данъци). Други задължения на махалебашията са да следи за реда и законността в махалата и да съблюдава обичайно-правните норми. Всеки етнос в своята си махала си има свой махалебашия и различно наименование: за християните – мухтари (кметове), за арменците – миллет мюдюрю, а за циганите – черибашия. По косвен път може да се предположи, че циганите в Шумен също са имали свой черибашия, тъй като те живеят уседнало в своята махала, участват активно в икономическия живот на града, а следователно плащат и данъци. Още през 1522-1523 г., по времето на султан Сюлейман I Великолепни, в „Обширен поименен опис на приходите и данъците от циганите („капть”) на вилаета Румели...”, освен описаните данъци, е представен списък на професиите, практикувани от циганите. Един от данъците, с които са облагани

циганите в Шумен, е каптиан вергиси (данък добавена стойност). М. Пенков изброява дейностите, с които циганите са се прехранвали: калайджийство, кошничарство, продажба на коне, просия, баяния, кражби. Най-често те са отбелязвани като музиканти (сазанде), военни или „на свободна практика”. В песните си те възпявали величието на османците и техните владетели (Пенков 1956). В Североизточна България етнонимите Мехтери и Давулджи обозначават връзките им с османската военна музика (Марушиакова, Попов 2007: 313). Най-често срещани като музикални инструменти при циганите по това време са зурните и тъпана, но се използват и други, напр. дайре. Многобройни са и свидетелствата за групи от цигани музиканти в съчетание с танцьорки, наричани ченгии (Марушиакова, Попов 2011: 39-40).

Циганите в Шумен след Освобождението

Дали е имало цигани в Шумен след Освобождението? Кратък отговор на този въпрос дават данните от преброяването на населението в България от 1 януари 1888 г. За населението на Шумен са дадени две таблици:

1. Население по вероизповедания

религия	мъже	жени
православни	7025	5395
мохамедани	4637	4074
католици	14	22
протестанти	7	2
армено-григорианци	359	463
израилити	566	596
непознато		1

2. Население по вероизповедание и матерен език

Език	общо	мъже	жени
Български	12287	6938	5350
Руски	24	12	12
Сръбски	7	3	4
др.слав.езици	87	57	30
Турски	8528	4499	4029
Гръцки	45	30	15
Еврейски	1153	568	585

Цигански	60	28	32
Немски	30	14	16
Французки	173	89	84
др.езици	765	371	394
Непоказани			2
Общо	43332		

Изводът, който може да се направи от тези две таблици е, че циганите (60 на брой, които говорят цигански език) са включени в числото на мохамеданите като вероизповедание (Преброяване 1888 г.).

Класификация на циганските групи в Шумен

Какви са днешните цигани в Шумен и какво е мястото им в общата класификация на циганските групи в България по схемата на Ел. Марушиакова и В. Попов (Марушиакова, Попов 1993: 114)? Болшинството от циганите в Шумен принадлежат към групата на т.нар. йерлии – уседнали цигани. Те са първата в исторически план общност, дошла в България през периода XIII-XVIII в. Йерлиите се делят на две големи групи: хорахане-рома (турски цигани, мюсюлмани) и дасикане-рома (български цигани, християни). Турчещите се хорахане-рома в Североизточна България често се наричат просто миллет, поради това, че турското население от този край категорично отказва да ги признае за турци. Те са живеели близо до големи турски казарми, плащали по-малък данък, занимавали са се с дейности, обслужващи казармата и още тогава са били наречени миллет. Забранявало им се да се смесват с турците, но статусът им е бил по-висок от този на останалите цигани. Ромите с преферирано турско самосъзнание се наричат още уста-миллет. Те говорят турски език, но се самоопределят като етнос различен и от ромите и от турците. Извеждат своя произход от неизвестно племе ковачи, идващи от Афганистан, които в последствие станали най-известните производители на оръжие в цялата Османска империя (Марушиакова, Попов 2001: 39-40).

„Бялата пръст” е един от кварталите на Шумен с най-ясно изразен цигански характер. Жителите му са типични представители на хорахане рома. Те са мюсюлмани и турскоговорящи. При тях има двойствено самосъзнание. Официално казват, че са турци, говорят на турски, но помежду си говорят на цигански. Използваният цигански

(романес) език е по-скоро смесица от различни родствени диалекти от източнобалканската или „дръндарската” група (Марушиакова, Попов 2007: 321). Въпреки турското им самосъзнание, всичко, което правят като общност, те казват, че е циганско. Кварталът е цигански, клубът – също, организацията – също. Зачитат празниците на циганите – Васильовден, Гергьовден, 8 април. Името на квартала идва от неофициалното название на местността, заради белия цвят на почвата там. Разположен е в северозападната част на Шумен, на изток от т. нар. Татар махала, на юг от кв. „Еверест” и на север от ул. „Ген. Скобелев”. В този квартал живеят цигани от 70-те години на XIX в. (Марушиакова, Попов 2007: 319) или от 1900 година (разказ на Хасан Алиш Хасан – Кули и Иван Станчев – Шекера). Първоначално тук се заселват малко повече от 10 семейства (рода): Араболлу, Хараллъ, Есир милети (преселват се от Татар махала), Паша милети (от Преслав), Кямалли и Чакмакови (от Новосел), Забунови (от Мадара), Чаушеви, Джамбазови, Яланджъ Асан, Джумбаи. По-късно пристигат още Пътерите и др. Сегашните жители на квартала са потомци на тези първи родове. Още първите жители на квартала са си построили къщи и са имали траен поминък. Например, дядото на Кули се е занимавал с търговия, имал е работници (ратаи). Занимавали са се с добитък, някои са обработвали земя. В квартала е имало тухларница на рода Ямъкови. През 1946 г. точно в тази тухларница са правени тухлите за построяването на клуба на циганите. Друга дейност на жителите на „Бялата пръст” е кошничарството, т.е. те принадлежат към т. нар. сепетджии. През зимата режели дърва на българите, а през лятото работели селскостопанска (кърска) работа. Категорично се разграничават и се срамуват от циганите в другата махала – Витоша, които преди 1990 г. също са били мюсюлмани, но после масово стават евангелисти. Въпреки неприязънта им обаче, много често се сключват бракове между представители на двете махали. Казват, че предпочитат момчета от „Бялата пръст” да се женят за момичета от „Витоша”, но е срамно тяхно момиче да се омъжи за момче от „Витоша”.

В „Бялата пръст” живеят и представители на дасикане-рома, около 20 къщи. Те са дошли по-късно (някои казват от 20-те години, други – от 50-те години). Били калайджии. Езикът им е цигански, но говорят и български, и турски. Интервюираните представители на хорахане рома твърдят, че не приемат добре дасикане-рома, защото крадат и живеят в мръсни къщи. Те са християни, но не ядат свинско. Дасикане-рома също се разделят на множество подгрупи. Това са например бургуджиите, джамбазите,

тужарите и т.н. Сред тях са налице слаби тенденции към българеене, но някои групи съхраняват с гордост ромското си самосъзнание и традиции (напр., част от бургуджиите в Шуменско се наричат „парпул-рома” – „истински цигани”).

Други представители на йерлиите живеят в другата циганска махала в Шумен – „Витоша”, която се намира точно на мястото на най-старата Ченгене махалеси от XIX в., на север от Арменската махала. Там живеят най-вече представители на т.нар. дръндари, или музиканти (Шумен, Салманово, Ивански, Твърдица). Техният диалект се различава от диалекта на останалите йерлии и затова те не се смесват с другите ромски групи. Пазят ясен спомен за произхода си от Котелския край, поддържат връзки с други дръндари (напр. в Лясковец, Омуртаг, Златарица), единствено те празнуват по оригинален начин Петльовден (Ихтимя или Башнувден) и т.н. (Колев, Крумова 2008: 85-91). Дръндарите идват от Котел след пожара през 1894 г. (разказ на Жана Величкова Демирева). Дядо й (Бекир Алиев) бил на 14 години, когато станал пожарът в Котел. Циганите – музиканти избягали и се разпръснали. Една част от тях се установила в Толбухин (Добрич). Там работели земеделска работа – косели, жънели. Някои събрали пари и заминали за Разград и Хърсово. Там имало работа за мъжете музиканти. Работели и в Тутракан, свирели по сватби и вечеринки. В Котел останали много роднини на дядо Бекир от рода Памукови. Друга група от Котел се отправя към Шумен и Върбица. Това са днешните жители на квартал Витоша. Шуменските музиканти са толкова известни, че те рядко се задържат на работа в своя град. Наричат ги „кеменджии” – професионални цигани музиканти, които през зимата обикалят Северна България, а през пролетта и лятото обслужват семейни празници (посрещания, изпращания, сватби, угощения, веселби). Групите включват 2-3 цигулари и изпълнители на кларинет, зурна, лаута, тамбура и тъпан (Кацарова 1937: 385-387). Ето имената на някои по-стари музиканти и сегашните им наследници: Алтън Шишков, Мокоолу и синовете му Джемал и Евгени; Хасан Чинчири; Демирко; от рода Чирпанови – Мемедали и брат му Демирко; синът на Мемедали – Росен Чирпанов; братя Чакъррови – Талито и Хасан и техните синове Евгени и Живко. От Шумен някои цигани се изселват в Ивански и Салманово. Там, освен с музика, те се препитават със земеделска работа. Трета голяма група цигани – музиканти от Котел се заселват в Омуртаг и Тича, а друга група – в Лясковец и Златарица (разказ на Ж. Демирева).

Освен музикантите, в кв. Витоша се заселват и големи групи турскоезични (или слабо владеещи романес) цигани от региона, определящи себе си като Чарале или Кюлджи (и двете думи означават прашни, т.е. ковачи, работещи с пепел), или като етнически неутралното Миллиет, Уста – миллиет (означава етнически неутрална група или народ от майстори – ковачи). При тях циганският език е вече забравен и се забелязва почти завършена форма на промяна на етническата идентичност (те се самоопределят като „турци“).

В Шумен и повече в Шуменския регион е многобройна групата на кошничарите (с. Мараш, с. Златар, гр. Шумен и т.н.). Те се числят към подгрупите на хорахане-рома.

Втората голяма циганска общност в България са т.нар. калдараши (известни също така като бакърджии). В Шумен няма калдараши, но представители на тази общност живеят в отделни села в Североизточна България.

Третата голяма ромска общност в България са т.нар. рудари, с преферирано румънско (по-рядко – българско) самосъзнание. Говорят старинен вариант на румънски език. По религия са православни християни. Рударите също отказват да се причислят или да бъдат причислявани към циганите (Марушиакова, Попов 2001: 41-42). Рудари се срещат само в някои Шуменски села (напр. Мътница, Драгоево и др.).

Държавна политика спрямо циганите през 70-те и 80-те години на XX в.

Каква е политиката на управляващите в България спрямо циганските махали през 70-те и 80-те години на XX в.? В архивните документи на Окръжен комитет на БКП и на Общински народен съвет – Шумен се откриват данни за стремежа на управляващите да полагат грижи за повишаване на стандарта на живот на циганите, с цел отвличане на вниманието им от националистически прояви.

През 70-те години на XX в. се формира нов тип международно обединение на цигани – роми от различни страни. През 1967 г. във Франция се създава Международен цигански комитет, който започва да търси пътища за привличане на организациите на своите събратя от Източна Европа (Марушиакова, Попов 1993: 50-53). „Справка за разузнаване” от 1972 г. дава информация за интереса, проявяван от задгранични разузнавателни центрове към циганското население в България. Описва посещенията в България на цигански активисти от различни европейски държави (Иванов, Архивна

сбирка:1-5). Голяма роля в дейността на Международния ромски съюз играе Югославия. Тя иска да въвлече българските цигани в своята политика за създаване на автономна ромска област в рамките на Югославската федерация. Управленията на Държавна сигурност следят отблизо международната дейност на циганите. Тяхната цел е да не допуснат никакви контакти между дейците на Международния ромски съюз и представителите на циганската интелигенция у нас, защото това би попречило на провежданата в България асимилационна политика. Не се позволява представители на България да участват в Първия световен конгрес на Международния комитет на циганите в Лондон през 1971 г. и в международния цигански фестивал „Рома” в гр. Чандигар, Индия.

В запазени протоколи от заседания на Изпълнителния комитет на Общински народен съвет се открива информация за работата с циганското население на гр. Шумен от 1972 г. Констатира се, че циганското население е изостанало в културно и битово отношение. Жилищата им са примитивни, кирпичени, построени на заграбени земи, извън регулация. Населението е малограмотно, изостанало, с чувство за малоценност, въпреки че за тях работи отдавна Постановление 258/17.12.1958 г. През 1971-72 г. в квартал „Боян Българанов” („Витоша”), на ул. „Скобелев” (минаваща покрай кв. „Витоша” и кв. „Бялата пръст”) са извършени редица благоустройствени мероприятия: канализиране на улици, асфалтова настилка с двустранен тротоар, построени са две нови чешми, поставени са общо 300 кв. м. калдъръм, направен е проект за обществено отходно място, шахти за отводняване, на три пресечки през р. Енчева старите мостчета са заменени с железни. По отношение на жилищното строителство, за 1969 г. е имало план за нов цигански квартал в северозападния край на града. През 1972 г. се прави ревизия на това решение. Предвижда се разсредоточаване на циганите сред българите, с цел премахване на циганската среда. Приема се Програма на ИК на ОНС за подобряване битовите условия на циганското население и Решение № 281 на МС от 21 юли 1972 г. Разрешава се БНБ да отпуска заеми за жилищно строителство за граждани от цигански произход в размер до 3 000 лв., със срок за погасяване до 15 години. Програмата включва дейности за благоустрояване, хигиенизиране и жилищно строителство, трудово устройване и заетост, и просвета. Предвижда се да се създаде картотека на циганското население по домакинства, която да предлага работа на безработните. Спира се приемането на граждани от цигански произход за жители на

Шумен, а нежителите да се изгонят. В цитирания документ е направено много интересно предложение от Изпълнителните комитети на народните съвети до Държавен комитет за планиране и Комитет за труда и работната заплата за увеличаване на лимитите за численост на категорията „ученици”. Български цигани под 18 годишна възраст, които не учат и не работят, се обучават непосредствено в производството. Срокът за обучение е 12 месеца. Те се прикрепят към опитни работници, наречени наставници. Освен това, тези работници да бъдат битово устроени в държавни жилища или в общежития. А младежи и девойки цигани с добър успех в училище или активисти от Комсомола, да бъдат издирени от ОНС и ДКМС и да бъдат предлагани на МНП за обучение в 8-месечни подготвителни курсове, с оглед приемането им във ВУЗ (ЦДА-136-68-67-2). В сферата на народната просвета се дават парични помощи за социално слаби деца и юноши. В пансионите в Шумен и в Салманово да се приемат ежегодно по 120 циганчета. Двете читалища „Гривица” и „Девети септември” да служат за приобщаване на циганското население. Едно много интересно предложение е да се сформира малък оркестър от талантиливи музиканти цигани. Препоръчва се в детска музикална школа да се приемат повече деца циганчета. Да се радиофицират всички домове на циганските семейства. Накрая се препоръчва да се следи и да не се допуска в семействата на преименуваните цигани новородени да се именуват с турски имена (ДА – Шумен,164-9-20-222).

През 1974 г. в Доклади, Информации и Справки за работата с турското население и циганите се констатира някои „тревожни” факти. За периода 1946-1974 г. процентното съотношение на циганите, спрямо останалите етноси, се е повишило от 3,54% на 5,77%, докато на българите е намаляло от 59,20% на 57,85 %.

3.Справка за състава на населението в Шуменски окръг – 1974 г.

	брой 31.08.1946 г.	%	брой 31.12.1974 г.	%
в окръга	222 141	100	246 858	100
българи	131 503	59,20	142 814	57,85
турци	82 170	36,99	88 243	35,75
татари	486	0,22	590	0,24
цигани	7 865	3,54	14 250 *	5,77
други	117	0,05	961	0,39

*вкл. циганите, получили български имена

4.Раждаемост

	1946	1974
в окръга	19,7%	18,3%
български семейства	15,4%	15,4%
турски	27,4%	22,4%
цигански	25,7%	25,0%
татарски	0%	0%
други	0%	0%

Причината за тази статистика е повишената раждаемост и повишеният естествен прираст на населението от небългарски произход. При общ прираст за окръга 18,3 на 1 000, за българите е 15,4, за турците е 22,4, за циганите е 25. В задължителното основно образование българчетата представляват 60% от общия брой. През 1974 г. техният относителен дял е намалял на 44%. В същите документи по години се изброяват конкретни суми, които се отпускат за асфалт, тротоари, водопровод, шосировки, жилища. В програма за 10 години се поставят конкретни задачи, които целят да не се събират повече от 5-10 цигански семейства на едно място, строеж на едно- и две-фамилни къщи, отпускане на помощи и жилищни заеми за решаване на жилищните проблеми на циганите. Отчита се, че е намалял броят на скитащите – от 261 през 1969 г. на 80 към 1971 г. Отстъпено е място за строеж върху 400 дворни места. Построени са общо 609 нови жилища, 106 от тях със заеми от ДСК. 50% от циганските деца посещават детските градини. Седем души цигани са членове на БКП. В ДКМС членуват 290 младежи от цигански произход. 16 цигани са били съветници в ОНС – Шумен. Горепосочените задачи са важни за изпълнение, защото въпреки успехите, все още се отчитат проблеми. Кварталите и жилищата са в лошо състояние. Все още децата не са достатъчно обхванати в училище. Сред циганите много често се сключват ранни бракове. Трудовата заетост все още не е достатъчна. Сред циганското население има престъпност (ДА – Шумен-500-10-33-29, 60).

Следващият документ, който има за цел „подобряване работата сред българските цигани и тяхното активно привличане в изграждането на развито социалистическо общество”, е Решение № 1360 на Секретариата на ЦК на БКП от 9.10.1978 г. За административното изпълнение на това решение е издадено и Постановление № 7 на Министерския съвет от 26.01.1979 г. „За по-нататъшно подобряване на работата сред българските цигани”. Както и в предходните решения, и

този документ подчертава волята на БКП за въвличане на циганите в общественно-полезен труд, за повишаване на тяхното образование и професионална квалификация, засилване на тяхното самочувствие и комунистическо съзнание (Марушиакова, Попов 2007: 137-138).

Политиката за подобряване работата сред циганите от страна на държавата през 70-те и 80-те години на XX в. е съпроводена от засилен интерес на Международния цигански съюз към циганското население в социалистическите страни. В Литерно дело № 4880 в Архива на МВР на стр. 19-24 откриваме Съдоклад от Димитър Иванов, секретар на ИК на ОНС-Шумен относно Отчет на председателите на ИК на ОНС-ти от Шумен и Върбица по изпълнение Решение № 1360 от 09.10.1978 г. на Секретариата на ЦК на БКП и Разпореждане № 7 на МС от 26.01.1979 г. за по-нататъшно подобряване на работата с българските цигани. През м. август ОК за ДНК (Окръжен съвет за държавен и народен контрол) прави оценка на направеното. Резултатите са:

1. Ликвидиране на бившия „музикантски квартал” във Върбица и предоставяне на жилищен фонд за циганите в самото населено място. В Шумен – благоустрояване и хигиенизиране на кв. „Милан Борисов” и кв. „Млада Гвардия” с компактно население от български цигани. Помага се на населението да строи жилищни сгради. Обособява се кв. Ивански, но разсредоточаването става бавно.
2. Работа за включване в общественно-полезен труд на българските цигани. Те да се картотекират и да се устроят в материалното производство.
3. АПК да предлагат на циганите заеми от ДСК за жилищно строителство.
4. Съгласуваната дейност с масовите и политически организации не е достатъчна. Нужно е да се организират курсове за прием във ВУЗ, ПУЦ (професионално-учебни центрове), борба срещу религиозните предразсъдьци, сватбите по 2-3 дни и др.

На стр. 26-29 в същото дело има документ на ОУ на МВР, рег.№ 5647, екз. 2 от 19.10.1979 г., наречен План-програма за работа сред българските цигани по линия на Държавна сигурност за времето 1979-1982 г., в който пише, че за изпълнение на Решение № 1360 на Секретариата на ЦК на БКП от 09.10.1979 г. и Разпореждане № 7 на Бюрото на МС от 26.01.1979 г. (ЦДА-136-68-67-2) по линия на ДС да се направи следното: да се следят настроенията сред циганското малцинство; да се вербуват ученици и интелегенти; да се следят лицата, владеещи езици, да не правят услуги за превод на документи на Циганския съюз; на базата на приключилото ГДОП „Конгресмени” отдел ОбДС да разработи лица за контакти с Циганския съюз, за улавяне

плановете му (м.12 1979 г. – м-р Цанков); компрометиране на обекти от ЦС, които идват в България; профилактика в махалите с помощта на обществените организации – ОФ, ДКМС и др. (АМВР, Литерно дело № 4880, 19-29).

Обяснението за тези мерки е, че през 1978 г. в Женева, Швейцария, се провежда Вторият конгрес на Циганския съюз. Стефан Демирев, Руси Забунов и др. активисти на циганското движение в Шумен получават покани за участие в конгреса. Управляващите правят всичко възможно това да не се случи. Образува се следствено дело „Конгресмени”, като действията на активистите и връзките им преди това с представители на Циганския съюз се определят като цигански национализъм, застрашаващ сигурността на България.

Едно от най-запомнящите се мероприятия от този период е прокарването на водопроводна и канализационна мрежа в кв. „Бялата пръст”. За да се изтъкне грижата на властта за циганите, тази дейност се обвързва с дейността на Културно-просветната организация на циганите в Шумен. През 1979 г. става прокарването на канализацията, а през 1980 г. – на водопровод (по спомен на Иван Станчев – Шекера). Това е едно от най-важните събития от миналото на квартала, защото човек може да си представи как във втората половина на 20 век хора от един квартал на голям град в България не са имали течаща вода, а отпадъчните им води са се стичали по улиците, където ходят. Макар, че управата на града отпуска пари за тази дейност, в нейното осъществяване се включват пак всички жители. Ентузиазмът е бил същият, както при построяването на клуба. На снимката, която бе предоставена от внучката на Руси Забунов – Селиме (Илюстрации № 3 и 4), на преден план са Тодор Каракашев и Руси Забунов (вътре в изкопа), дългогодишни ромски активисти в квартала. Освен канализацията и водопровода в Бялата пръст, точно по същото време (може би 1980 г.) Р. Забунов издействал от управата на Шумен пари за построяване на нова сграда за читалището, до Сестринското училище. Не е ясно по какъв принцип е избрано мястото, но то се намира на еднакво разстояние от двете цигански махали – „Бялата пръст” и „Витоша”. Строежът е станал съвместно с един българин – Станчо Вичев. Когато обаче сградата става готова, се оказва, че новото читалище е обявено за българско и се нарича „Девети септември”. Това продължава до началото на 90-те години, когато читалището е предоставено за ползване и от българи, и от роми. Сега на фасадата има и втора табелка – читалище „Екипе” (Илюстрация № 2).

Съвременно състояние

Информация за съвременното състояние на махалите с преобладаващо циганско население в Шумен се открива в два важни документа на Община Шумен – „Общ план за развитие на Шумен за 2014-2020 г.” и „План за действие на Община Шумен в изпълнение на Областна стратегия за интегриране на българските граждани от ромски произход и други граждани в уязвимо социално положение, живеещи в сходна на ромите ситуация за периода 2014-2020 г.”.

За периода на последните две преброявания на населението в България (2001 и 2011 г.) населението на община Шумен от 104 456 души (2001 г.) е намаляло на 101 780 души през 2007 г. и на 93 649 души през 2011 г. Най-голямо е намалението през 2011 г. – със 7 667 души. За периода 2007-2011 г. населението на града Шумен от 86 954 души е намаляло на 80 855 г., или с 6 099 души (табл. 5, 6, 7).

Табл.5.Динамика на населението на община Шумен през 2007-2012 г. (Общ план: 38)

година	население	прираст	%
2007	101 780		
2008	101 978	198	0.20
2009	101 597	-381	-0.37
2010	100 827	-770	-0.76
2011	93 160	-7667	-7.60
2012	92 693	-467	-0.50
общо	592 032	-9087	-8.9

Табл. 6. Динамика на населението в България и Шумен за 2007 и 2011 г. (План за действие:13)

територия	население-31.12.2007 г.	население-31.12.2011 г.	промяна
Р България	7 640 238	7 364 570	-275 668
Североизточен район за планиране	992 081	961 965	-30 116
област Шумен	196 559	179 668	-16 891
община Шумен	101 780	93 649	-8 131
град Шумен	86 954	80 855	-6 099

Табл. 7. Намаление на населението на община Шумен и град Шумен за периода 2001–2011 г.

година	население община Шумен	население град Шумен
2001	104 456	
2007	101 780	86 954
2011	93 649	80 855

Табл. 8. Етническа структура на населението в община Шумен и град Шумен, според данните от преброяването на населението през 2011 г.

територия	отговорили на въпроса за етническа принадлежност	българска	Турска	ромска	друга	не се самоопределят
община Шумен	87 377	68 781	13 179	4 042	721	654
град Шумен	74 930	61 584	10 029	2 165	600	552

В цитирания по-горе План за интегриране основната целева група са 4 042 български граждани от ромски произход от Шумен, най-вече жители на кв. „Витоша” („Б. Българанов”) и кв. „Млада гвардия” („Бялата пръст”) (табл.8). Задачите, залегнали в този план за периода 2014-2020 г. за работа с ромското население са: обхващане и задържане на ромските деца и ученици в образователната система; достъп до качествени здравни услуги, повишаване броя на квалифицираните роми, работещи в здравната система, чрез медиаторството и здравно-социални центрове; разширяване обхвата на здравноосигурените лица от ромската общност; достъп на ромите до пазара на труда и повишаване дела на заетите сред тях; противодействие на проявите на нетолерантност и на омраза; популяризиране на ромската култура; подобряване на жилищните условия и на прилежащата техническа инфраструктура (План за действие: 52).

Данните на НСИ от преброяването от 2011 г. дават информация за още няколко показатели за живота на ромското население в Шумен: население по квартали, образователна структура по етническа принадлежност, възрастова структура по квартали, брой членове в едно домакинство по квартали, брой, вид и материал на жилищните сгради и характер на застрояването (табл.9).

Таблица 9

квартал	Брой	нискообразовани	Брой членове в едно домакинство
Център	12 663	402	2.01
Шумен юг	12 085	331	2.13
Б. Българанов -1	2 632	193	2.15
Б. Българанов-2	5 015	361	2.18
Добруджански	3 652	211	1.84
Тракия	11 381	638	2.05
Херсон	3 952	153	1.82
Бялата пръст	3 067	177	2.35
Гривица	6 316	533	2.26

(План за действие: 13 и 19)

Квартали – територии с компактно ромско население са ж.к. „Еверест”, ж.к. „Бялата пръст” и ж. к. „Боян Българанов”. В тях ромите са или с ниско образование, или без образование. Най-малко от тях са с висше (26) и средно (276) образование. За тях е характерно и най-голям среден брой лица в едно домакинство.

Въпреки заложените дейности в плановете на град Шумен и община Шумен, животът на циганите през периода 2001 – 2011 г. не е станал по-добър. Кварталите с компактно циганско население имат донякъде вид на гета. Населението в тях е със средна продължителност на живота 42 години. Нисък е образователният му статус. Почти половината от циганите в трудоспособна възраст са безработни. Преобладаващата част от безработните са без професия. Те полагат нискоквалифициран труд в сивата икономика. Циганите в Шумен споделят, че са дискриминирани на пазара на труда. Повечето от тях свързват живота си като един кръг от социални помощи, гледане на деца и временна работа. От друга страна, българите не познават циганската общност и се ръководят от негативни представи за нейните представители. Доста хора от цигански произход, за да подобрят начина си на живот, намериха алтернатива в т. нар. трансгранична трудова мобилност. Заминават за Западна Европа, за да работят нелегално и полулегално в сферата на селското стопанство, строителството и др. Този начин на съществуване повтаря донякъде познатите исторически модели на т. нар. гурбет от времето на Османската империя.

Предпочитани страни за циганите от Шумен са Германия, Белгия и Холандия (Марушиакова, Попов 2012: 282-285). Сега в циганските махали в Шумен почти няма семейство, на което повечето членове да не са в друга държава. Тези, които са тук, се издържат с пари, изпратени от чужбина, работят сезонна работа (събиране на билки, почистване на къщи и амбулантна търговия). Единственото нещо, което ги сплотява сега (отнася се за циганите от кв. „Витоша”), е тяхната циганска евангелска църква, която има вече клон и в чужбина (гр. Дуисбург, Германия).

От изложената в статията информация за миналото и настоящето на циганските махали в Шумен може да се направят няколко извода.

Няма писмени данни за началото на циганско присъствие в Шумен. Но от първите писмени сведения за цигани в Шумен от XVIII и XIX век става ясно, че те живеят уседнало в отделна махала, занимават се с калайджийство, кошничарство, продажба на коне, баяния и са били танцьори и музиканти (военни и на свободна практика). Плащали са данък. Стават мюсюлмани, за да ги приемат по-добре османците.

Сегашните цигански махали в Шумен са основно две – „Витоша” и „Бялата пръст”. Те са се оформили от края на XIX и началото на XX век. Във „Витоша” живеят представители най-вече на дръндарите (музикантите), които са се преселили от Котел. В „Бялата пръст” живеят представители на хорохане рома – цигани с двойствено (циганско и турско) самосъзнание.

След Втората световна война животът на циганите в Шумен изцяло е подчинен на различните политики на управляващите по отношение на всички цигани в България. Има периоди на признаване на националната и културната им идентичност, както и периоди на пълно отричане, смяна на имената, забрана за контакти с представители на международното циганско движение. За да отвлекат вниманието им и да се пресекат опитите за турчезене, за търсене на прародината им в Индия, социалистическа България и управляващата я комунистическа партия полагат много усилия за подобряване на икономическия, социалния, образователния и културен статус на циганите.

След 1989 г. циганите в Шумен попадат под ударите на дълбоката криза, в която изпада България. Това довежда до влошаване на техния живот и до обезлюдяване на махалите.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Божкович 1975: Божкович, Руджер Йосип, Дневник на едно пътуване – от Цариград до Полша, С, ОФ, 1975

Бюхтеншютц 2000: Бюхтеншютц, Улрих, Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към роми, помаци и турци”, София, ИМИР, 2000

Джумалиев 1960: Джумалиев, Георги, Икономическо развитие на Шумен през епохата на турското владичество. в Известия на Народния музей –Коларовград, кн.1, 1960

Джумалиев 1971: Джумалиев, Георги, Интересно описание на Шумен от 1810 г.-микрогеографско проучване” в сб. „Шумен и Шуменско”, 1971

Джумалиев 2008: Джумалиев, Георги, Поглед върху Шуменското възраждане

Кацарова 1937: Кацарова, Райна, Научен архив на БАН, Сбирка „Музикално минало на градовете”, 1937 г.

Колев 2003: Колев, Господин, Един циганин в ЦК на БКП. Преживелици, терзания, размисли.София: Вини-1873, 2003

Колев , Крумова 2005: Колев, Деян и Крумова, Теодора, Между Сцила и Харибда. В.Търново, Астар, 2005

Колев, Крумова 2008: Колев, Деян и Крумова, Теодора, Календарни празници на ромите в България, инф. справочник, София, Отворено общество, 2008

Куманова 2010: Куманова, Мария, съавт., Шумен в изследванията на краеведа Георги Джумалиев , изд. Фабер, 2010

Кънев 1998: Кънев, Красимир, Законодателство и политика към етническите малцинства в България, в сб. Общности и идентичности в България, съст. и ред. Кръстева, Ана.София, Петекстон, 1998

Марушиакова, Попов 1993: Марушиакова, Елена и Попов, Веселин, Циганите в България, София, Клуб’90, 1993

Марушиакова, Попов 1995: Марушиакова, Елена и Попов, Веселин, Студии романи, т.2, София, Клуб’90, 1995

Марушиакова, Попов 2007: Марушиакова, Елена и Попов, Веселин, Студии романи, т.7, София, Парадигма, 2007

Марушиакова, Попов 2012: Марушиакова, Елена и Попов, Веселин, Цигани в Източна Европа, София, Парадигма, 2012

Пенков 1956: Пенков, Минко, Към историята на шуменските цигани, във в.

Коларовградска борба, бр. 52/30.06.1956

Пенков 1975: Пенков, Минко, Поселищен и демографски облик на Шумен под османско владичество, в Известия на народния музей –Шумен, кн.5, 1975

Пенков 1963: Пенков, Минко, Турски каменни надписи от Коларовград- Известия на Народния музей –Коларовград, т.2, 1963

Цветкова 1981: Цветкова, Бистра, Френски пътеписи за Балканите, XIX в., т.2, С., Наука и изкуство, 1981

Цветкова 1975: Цветкова, Бистра, Френски пътеписи за Балканите, XV – XVIII в., С., Наука и изкуство, 1975

Българско княжество – Статистическо бюро.Резултати от преброяването на населението в Северна и Южна България на 1-вй януарий 1888, кн.23,

Шуменский окръгъ, София, Типо – литография на Б. Зилберъ, 1888г.

Бюлетин на НСЕДВ, 2003г., бр.3

в. „Ромско слово” („Романо перас”), окт.1996 г., спец. изд., бр. единствен

в. „Цигани”, 1993/15

НСИ –Население по области, общини, населени места и самоопределяне по етническа принадлежност към 2012 г.

НСИ – Население – градове в България

Постановление № 258 на Министерския съвет от 17.10.1958 г. „За уреждане въпросите на циганското население в България”

Общ план за развитие на Шумен за 2014-2020 г.

План за действие на Община Шумен в изпълнение на Областна стратегия за интегриране на българските граждани от ромски произход и други граждани в уязвимо социално положение, живеещи в сходна на ромите ситуация за периода 2014-2020 г.

Архивни източници

1. ЦДА: ф.136,оп.68,а.е.67
2. ЦДА: ф.1Б, оп.5, а.е. 420; оп.6-4749,4034; оп.15-765; оп.25-71; оп.27-2,6,18,20,29; оп.28-1,6,15,19; оп.29-20; оп.55-1341
- 3 . АМВР, У06 – ДС: ф. 22, оп.1, а. е.75, 88
4. АМВР, У06 – ДС: ф. VIA, а.е.46 – Литерно дело № 4880
5. ДА- Шумен: ф.164, оп.9, а.е. 20
6. ДА – Шумен: ф. 268, оп.1, а.е.1,2
7. ДА – Шумен: ф.500,оп.10,а.е.33
8. ДА – Шумен: ф.714К, оп.1, а.е. 16, 56
9. ДА –Шумен: ф. 1119, оп.1, а.е. 1,2,5,6,11,21
10. <http://prehod.omda.bg> – Архивна сбирка на Михаил Иванов. Циганите, Справка за разузнаване от 1972 г.

Списък на информаторите

1. Александър Антонов Станчев
2. Али Хасанов
3. Антон Русев Забунов
4. Гюлизар Мехмед Хасан
5. Елфиде Ахмедова Хамдова (Елка Милчева Забунова)
6. Жана Демирева
7. Живко Милчев

8. Иван Станчев – Шекера
9. Илияна Донева
10. Снежана Антонова Найденова (Селиме)
11. Филип Тодоров
12. Флора (Фатима) Романова
13. Хасан Алиш Хасан – Кули

ИЛЮСТРАЦИИ:

1. Умален план на чертеж на Шумен, изготвен по заповед на великия везир Кьор Юсуф в 1810г.
2. Строителството на Клуба на циганите в кв. „Бялата пръст”, 1946 г
3. и 4. Жители на кв. „Бялата пръст” прокарват водопровод и канализация в квартала